

Lourde Alliance. Mariage et identité chez les descendants des juifs convertis à Majorque (1435-1750). Enric PORQUERES i GENÉ. Éditions Kimé, Paris, 1995.

Carles Salazar

Des de l'afirmació de Maitland, segons la qual la història o és antropologia o no és res, o el plantejament d'Evans-Pritchard en sentit invers, l'antropologia o és història o ja no sabem què pot ser, les relacions entre història i antropologia sembla que sovint han estat farcides de bones intencions. Un exemple recent el tenim a la taula rodona que tingué lloc en el VIIè Congrés d'Antropologia Social, celebrat a Saragossa el setembre del 1996, on historiadors i antropòlegs van mostrar explícitament un cop més els bons desigs de cooperació interdisciplinària que predominen per ambdues parts. El cert, però, és que més enllà de les declaracions institucionals i de projectes intel·lectuals de diversa mena, el desenvolupament del que hom ve anomenant «antropologia històrica» no acaba mai d'adquirir la solidesa que les bones intencions d'uns i altres podrien fer pensar. Abunden, certament, treballs puntuals de qualitat que suggereixen la necessitat de tirar endavant la recerca interdisciplinària, com són les conegudes obres de Jack Goody o Alan MacFarlane, però es fa difícil esbrinar en quin sentit es podrien transcendir el que encara són experiències bastant particulars.

El treball objecte d'aquesta ressenya, tanmateix, constitueix un bon exemple d'una de les vies per les quals antropologia i història poden endegar un diàleg i una cooperació real més enllà dels bons desitjos de cadascun. En aquest cas, però, no es tracta tant de crear algun tipus d'híbrid interdisciplinari, amb tots

els problemes epistemològics que això sempre comporta, sinó més aviat de desenvolupar un plantejament teòric tan genuïnament «disciplinari» en antropologia social com és el que proporciona la teoria del parentiu, a partir no de la tradicional investigació etnogràfica sinó de la investigació historiogràfica. El resultat ha estat un treball de recerca excel·lent, ben encarrilat per una aprofundida i elegant discussió teòrica de màxima rellevància per a l'antropologia social, però que també sens dubte proporcionarà als historiadors noves perspectives des d'on enfocar llurs investigacions.

L'objectiu principal d'Enric Porqueres a *Lourde Alliance* consisteix a analitzar un procés concret de construcció social d'una identitat ètnica: la dels jueus conversos de Mallorca coneguts amb el nom de «xuetes», a partir de material conceptual que proporciona la teoria antropològica del parentiu i les dades empíriques que li forneix la historiografia de la família. Un dels camps d'anàlisi centrals de l'antropologia del parentiu sempre ha estat el que podríem definir com a processos de «producció de persones»; però ens faltaven treballs d'investigació que connectessin de manera explícita l'anàlisi d'aquells processos amb la construcció social de les identitats ètniques o de grup. El que Enric Porqueres ens descobreix en el seu treball és que les identitats ètniques s'originen en determinades nocions sobre la formació de les persones en tant que «cossos», i sobre la matèria que integra aquests cossos. Però al mateix temps, i aquí entrem de ple en la teoria antropològica del parentiu, sabem que el procés de formació dels cossos de les persones és un procés socialment determinat: per les formes de matrimoni, que estableixen quins d'aquests processos de formació seran «legítims» o «il·legítims», i pels sistemes de filiació, que defineixen quina de les «matèries» que integren els cossos de les persones en determinarà llur identitat.

En el cas dels xuetes mallorquins, l'autor observa que, aparentment, llur identitat de grup es constitueix per filiació, en base a llur presumpta descendència de l'antiga comunitat de

jueus de Mallorca. Els xuetes són els descendents dels jueus mallorquins convertits, ens diu el discurs dels actors. Ara bé, una acurada reconstrucció genealògica permet a l'autor comprovar com el grup de presumptes descendents de l'antiga comunitat de jueus mallorquins, obligats a convertir-se al cristianisme el 1435, ha anat variant en la seva composició: famílies d'origen clarament hebraic deixen de ser considerades xuetes mentre que d'altres de procedència cristiana s'incorporen al grup. Si la imatge de la filiació comuna no reflecteix per tant la constitució del grup xueta, ¿què és el que determina els límits del grup? Porqueres ens proposa considerar el matrimoni, abans que la filiació, com l'acte constitutiu fonamental de la identitat xueta. Tenint en compte l'absència d'un sistema d'aliança prescriptiva, i l'absència també d'un sistema de filiació unilineal (cap dels progenitors sembla gaudir del privilegi exclusiu de transmetre la seva identitat als seus descendents), és evident que els actes matrimonials redefeixen constantment les línies de filiació i, en conseqüència, els límits del grup de filiació. L'ascendència «jueva» d'un individu és resultat de tots els actes matrimonials dels seus avantpassats; són aquests actes els que creen la línia o les línies de filiació rellevants alhora de definir la identitat de l'individu en qüestió.

Fixem-nos que el caràcter constitutiu del matrimoni és, lògicament, conseqüència de l'absència d'una norma matrimonial prescriptiva; es tracta d'un acte «lliure» i, però això, constituent en tant que indeterminat. La filiació xueta apareix així com una filiació «històrica» i no «estructural», donat que és resultat de l'acumulació d'un seguit d'actes indeterminats que són el conjunt dels matrimonis que l'han constituïda. L'èmfasi en el poder creador del matrimoni fa que Porqueres es mostri molt crític amb aquelles visions clàssiques de l'acte matrimonial que el consideren resultat d'una «estratègia de reproducció» d'una identitat preexistent; car des d'aquesta perspectiva s'invisibilitza la historicitat immanent en el procés de construcció de la identitat xueta: «hom projecta una lògica de 'societat freda', sense canvi,

dins d'un context marcat per la redefinició de les unitats i dels grups socials» (pàg. 315) En aparença, es tracta simplement d'un canvi de punt de vista en la descripció del que l'autor defineix com la «tensió» entre matrimoni i filiació. Però és un canvi de punt de vista amb unes conseqüències teòriques importantíssimes, igual com succeí en l'antropologia del parentiu amb el canvi de la «teoria de la filiació» a la «teoria de l'aliança». De fet, a l'autor li agrada presentar sovint la seva recerca com una aplicació d'aquesta segona teoria a un material fins el moment poc estudiat.

La forma com els actes matrimonials constitueixen gradualment el grup xueta durant els tres-cents anys que abraça la investigació de Porqueres és especialment complexa. L'endogàmia, que és lògicament l'estratègia matrimonial més clara de reproducció (o «recreació», com Porqueres prefereix anomenar-la) de la identitat del grup per filiació bilineal o ambilineal, es divideix en quatre tipus de «subendogàmies» diferenciades: econòmica, religiosa, patronímica i del parentiu, de les que en sorgeixen altres tants subgrups de filiació. De manera que l'acte matrimonial és constitutiu no només del grup xueta sinó també d'aquells diferents subgrups que, a més, sovint s'interseccionen amb el grup principal donada la relativa freqüència de matrimonis mixtes entre xuetes i no xuetes. L'existència d'aquestes diverses subendogàmies i, sobretot, la intersecció dels diferents subgrups a que donen lloc redunden certament en el caràcter constitutiu de l'acte matrimonial.

Hi ha alguns moments, però, en que l'èmfasi reiterat en la capacitat constitutiva del matrimoni fa que l'argument central del llibre, prou clar per ell mateix, es desenvolupi de manera força confusa, fins al punt de que hom arriba a perdre de vista quin és exactament l'abast del poder constitutiu de l'acte matrimonial. Que el matrimoni no pugui ser considerat com a simple estratègia de reproducció d'una identitat preexistent no significa que el matrimoni pugui crear *ex novo* una identitat anteriorment inexistent! En aquest sentit, per exemple, la frase que llegim a la pàgina 310 segons la qual «la identitat dels pares no ens dona

pas la clau per a conèixer la identitat de llurs fills» sembla voler insinuar que els individus no reben llur identitat xueta per filiació sinó per algun altre mecanisme, possiblement «per matrimoni», especialment si tenim en compte el que s'ha dit en capítols com ara el 4rt, dedicat a l'estudi de la subendogàmia religiosa, on llegim que «la identitat religiosa dels xuetes depèn en bona mesura més dels matrimonis realitzats que no pas de l'educació rebuda per filiació» (pàg. 151). Ara bé, llevat dels casos de matrimonis mixtes en els quals el cònjuge no xueta és «incorporat» dins del grup xueta, no veig cap altra possibilitat de que la identitat xueta es transmeti per una via que no sigui la filiació. Dit d'una altra forma, el matrimoni determina la identitat a través de la filiació, però no al marge de la filiació, llevat del cas dels matrimonis mixtes que acabo d'esmentar. És evident, per exemple, que la disminució de la importància relativa dels matrimonis mixtes, especialment a partir del segle XVIII, fa perdre poder constitutiu de la identitat xueta al matrimoni, que cada cop es limita més a reproduir en els fills la identitat preexistent en els pares, és a dir, la identitat es transmet per filiació, que no pas a redefinir la identitat dels pares mercès a la celebració de l'acte matrimonial.

En alguns moments sembla que l'autor es deixi portar massa per la seva teoria de que la filiació es una mera «ideologia» (continuïtat) en front a la «realitat» que ve constituïda per la discontinuïtat (historicitat) dels actes matrimonials. Els capítols 7è i 8è, i especialment el 9è, dedicat a l'estudi dels mecanismes d'exclusió d'altres grups marginals europeus, mostren amb una gran claredat expositiva i amb abundància de dades com la «ideologia de la sang» serveix en aquests pera a reïficar i estigmatitzar la identitat ètnica dels individus. Ara bé, el que és ideològic de la filiació no és la seva existència sinó el seu poder determinant dels actes matrimonials (i.e. la seva continuïtat en el temps), és a dir, el seu poder d'invisibilitzar, a través de la imatge de la continuïtat, el que són les seves «condicions de producció»: els actes matrimonials històricament discontinus. Una precisió que sense qüestionar en absolut l'argument principal de l'autor,

el poder constitutiu de l'acte matrimonial, aclareix una mica el sentit de la «tensió entre matrimoni i filiació» a la que Porqueres fa referència tan sovint.

Un altre punt que crec mereixeria algun tipus de desenvolupament addicional és la referència final a la parentela (pàg. 314-315) en tant que grup de parentiu redefinit constantment pels matrimonis dels seus membres. No queda clar quin sentit cal donar a aquesta menció de la parentela en vistes a tota l'argumentació precedent. A voltes l'autor sembla voler identificar algun paral·lelisme estructural entre la naturalesa de la parentela i la del grup xueta precisament en la mesura en que els límits d'ambdós venen redefinits a cada generació pels actes matrimonials dels seus membres. Però es tracta d'un paral·lelisme més aviat enganyós: la parentela és un grup de parentiu egocèntric, no és un grup de filiació, mentre que els xuetes semblen constituir un grup de filiació bilineal o ambilineal tendencialment endogàmic. Els principis estructurals que regeixen la formació d'aquests dos grups són tan diferents que no veig quin tipus de «correspondència» pot establir-se entre un i altre. És cert que el matrimoni redefineix en ambdós casos els límits del grup, però convindria desenvolupar més aquest punt per a veure en quina mesura la comparació entre un i altre pot resultar productiva.

Però aquestes crítiques en absolut desmereixen el valor de la investigació que Porqueres ens presenta a *Lourde Alliance*. Ens trobem davant d'una obra d'antropologia social de gran qualitat, escrita amb un estil precís i amè que ha sabut articular molt bé la discussió teòrica amb la presentació d'un material empíric d'una riquesa extraordinària. La tradicional, i molt sovint injustificable, animadversió que poden sentir els antropòlegs davant de la «ferragosa» empiricitat dels treballs historiogràfics queda totalment fora de lloc en aquest cas. La narració de Porqueres ens fa «viure» els tres-cents anys d'història de la comunitat xueta de Mallorca amb una intensitat només comparable a la de les millors etnografies clàssiques. No sé si aquest tipus de treball

demostra la consistència de l'anomenada «antropologia històrica», però no hi ha dubte que des del punt de vista de l'antropologia social, en especial, de la teoria del parentiu, obra un camí de recerca molt prometedor, i una via de diàleg amb altres científics socials, des dels historiadors de la família als interessats en els processos de construcció d'identitats ètniques.